

İslam Nadir oğlu Əsədov
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
E-mail: islamnadiroglu.in@gmail.com

Azərbaycan tarixi filmlərinə Sovet ideologiyasının təsiri

Xülasə: Məqalədə Sovet ideologiyasının Azərbaycan kinosuna mənfi təsirindən bəhs edilir. Sovetlər dönməndə bütün ölkədə, o cümlədən Azərbaycanda da istehsal olunan filmlərə, hər şeydən əvvəl, təbliğat-təşviqat vasitəsi kimi yanaşırdı, başqa sözlə, bütün sənət növlərində olduğu kimi, kinoda da yaradıcılıq istiqaməti sovet ideologiyasının prinsiplərinə əsaslanırdı. Hətta tarixi mövzuda çəkilən filmlərdə də, təhriflər hesabına olsa belə, ideoloji sifariş yerinə yetirilməli idi.

Məqalə sovet ideologiyasının tarixi filmlərimizə təsirini araşdırmaq və tarixi reallıqların təhrif edilməsini üzə çıxarmaq məqsədi daşıyır.

Açar sözlər: Azərbaycan, film, tarix, ideologiya, Sovet

Kino yarandığı ilk günlərdən bir çox başqa sahələr kimi tarixə də maraq göstərməyə başlamış, tarixi hadisələr və tarixi şəxslərin həyatı rejissorların önəm verdiyi mövzulardan olmuşdur. Tarixi filmlər tamaşaçıların mədəni irsi daha dərinədən dərk etmələrinə kömək edir və onların intellektual inkişafına töhfə verməkdə mühüm rol oynayırlar. Seçilmiş bədii tarixi filmlərin təhlili, keçmişin təsvirləri və tarixi obrazlardan ibarət mozaika onlarda nə qədər tarixi həqiqətin və təbliğatın olduğunu üzə çıxara bilər. Lakin tarixi filmlər ən xırda detallardan tutmuş ən böyük hadisələrə qədər uydurmalarla doludur. Bəzən bu uydurma tarixi faktı kölgədə qoya bilər, bəzən isə tarixi gerçəkliyin içində itib-bata bilər və əgər kinorejissor tarixi müasirləşdirsə, o zaman tarixi qəhrəmanlar maskası altında müasirlərini canlandırır, müasirliyi parodiya edirlər.

Sovet dövründə Azərbaycanda kino sənayesi sovet ideologiyasının güclü təsiri altında idi. Bu müddət ərzində istehsal olunan filmlər çox vaxt Sovet İttifaqının məqsəd və prinsiplərinə uyğun gələn, əvvəlcədən müəyyən edilmiş ssenariylə istehsal olunurdu. Nəticədə, dəqiq tarixi məlumatlara etinasız yanaşılmış və Azərbaycan tarixi həqiqətlərinin təhrif olunmasına gətirib çıxarmışdır. Sovet hakimiyyəti Sovet İttifaqı daxilində etnik harmoniya və birlik obrazını canlandırmaqda da maraqlı idi. Eyni zamanda xalqlar dostluğunun mövcudluğu İttifaq üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyırdı. Elə buna görə də 15 respublika da daxil olmaqla, xarici ölkələrdə yaşayan dilləri, dinləri və adət - ənənələri fərqli olan xalqların qardaşlığını, hətta bir-birindən ötrü ölümün gözüne dik baxmalarını və bu münasibətin qorunub saxlanması filmlərdə önə çəkiliirdi. Çünki bu, ittifaqı ayaqda saxlamaq üçün düşünülmüş siyasət və ideoloji prinsiplər idi. Nümunə olaraq “Uzaq Sahillərdə” filmini yada salaq. Mehdi Hüseynzadə (Mixaylo), Veselin və Anjelika fərqli xalqların nümayəndələri olsalar da

faşizmə qarşı mübarizədə birləşir, dostlaşırlar. Filmdə yer almış dramatik səhnələrin birində Veselin ölümcül yaralanır, son sözünü Mehdiyə etibar edir və onun qolları üzərində canını tapşırır. Çox çətin məqamda Mehdi də öz növbəsində. məhz, Veselinin atasının evinə sığınır. Veselinin atası Mehdiyə orada gizlətdiyinə görə ən ağır cəzanı belə göz önünə alır və Mehdiyə kömək etməyə çalışır. Son döyüşdən sonra Veselinin qoca atası Mehdiyənin nəşini qolları üzərinə alıb onu böyük ehtiramla son mənzilə yola salır. Bu mənzərədə siyasi və ideoloji mesaj var: “Şərə qarşı mübarizədə bütün xalqlar bir-birinə qardaş və dost olmalıdır”.

Nəticə etibarlı ilə Sovet dövrü filmlərində etnik “gərginlik”lərə nadir hallarda toxunulur və ya tamaşaçının hiss etməyəcəyi şəkildə verilir, çox vaxt isə hadisələrin uydurma variantı təqdim edilirdi. Məsələn, “Qanlı zəmi” yaxud “Atları yəhərləyin” filmi (rejissorlar: Əbdül Mahmudov, Həsənağa Turabov) sovet təbliğat maşınından keçərkən təhriflərə məruz qalmışdır. Filmin rejissorlarından biri - Əbdül Mahmudovun filmə bağlı söylədiyi faktlar bunu göstərir. Rejissor qeyd edir ki, filmdən bir çox hissələr çıxarılıb. “SSRİ Kinematoqrafiya Komitəsində Medvedyev soyadlı bir baş redaktor hər vaxtlə filmin ərsəyə gəlməsinə və ekranlara çıxmasına mane olurdu. Sən demə, o, sırf erməni mənşəli bir adam imiş. Film hazır olanda başda Medvedev olmaqla daxili və xarici düşmənlər öz mənfur sifətlərini büruzə verməyə başladılar. Qərbi Azərbaycanın Zəngəzur, Gorus zonalarında Qara Nəbi adlı bir quldur olub. Biz onu filmdəki epizodların birinə salmışdıq. Yəni pis bir adam kimi. Nəbi onu öldürür və s. Bir də Stepan Yüzbaşı adlı içki düşkünü erməni olub, hansı ki, camaata qan uddurub. Həmin epizodlara irad olaraq bildirdilər ki, guya biz erməni xalqını alçaltmışıq, erməni xalqının düşməninə milli qəhrəman etmişik, Qara Nəbi faktorunu da şişirtmişdilər. Məhz onlarla bağlı olan hissələr filmdən çıxarıldı” [5, s.13].

Kinoşünas Aydın Dadaşov tarixi filmlərdə real hadisələrin olduğu kimi verilməsini haqlı olaraq sosial məsuliyyət hesab edir: “Şübhəsiz ki, real tarixi hadisələr ətrafında kinossenarilərin yaradılması dünya praktikasında adi hal sayılsa da, hadisələrə siyasi qiymət verilməməsi əgriylə məsələdir. Faktların, onları törədən səbəblərin tamaşaçıya ekran dilində çatdırılması müəyyən bir hadisəni tarixin yaddaşına həkk etmək cəhdi kimi görünə də, əslində, həmin hadisənin ekran sənədinə, hüquqi dəlilə çevrilməsi peşəkarların sosial məsuliyyətidir” [2, s.422]. Lakin sovet qayda-qanunlarına tabe olmayan, bu qayda-qanunlara zidd hər hansı bir hərəkətə görə pilyonkaların buraxılması və filmin maliyyələşdirilməsinin dayandırılması kimi cəzalar tətbiq olunurdu [4, s.16]. “Fətəli xan” filmi həmin taleyi yaşamışdı. “İlk epizodların materialları SSRİ Kinematoqrafiya Komitəsi rəhbərliyini səviyyəyə təmin etmədiyinə görə, çəkilişlər dayandırılmış, film istehsalatdan çıxarılmış, maliyyə xərcləri silinmişdi” [4, s.185]. Sovetlər birliyində filmlərin senzuradan keçməsi məcburi bir proses idi. O, dövrdə, filmlər ideoloji və siyasi tərəfdaşlıq prinsiplərinə uyğun olmalı, kommunist ideyalarını təbliğ etməli və Sovet rejiminin dəstəklədiyi dəyərləri təşviq etməli idi.

Sovet dönəmində təsis olunan SSRİ Dövlət Kinematografiya Komitəsi, demək olar ki, həm də sensor rolunu oynayırdı. SSRİ Dövlət Kinematografiya Komitəsi filmləri siyasi, ideoloji uyğunluğuna və "proletar düşüncəni" hansı formada təmsil etməyinə görə qiymətləndirirdi. Bununla yanaşı filmlərdə, əxlaq normalarına uyğun olmayan (açıq səhnələr), şiddət xarakterli, dini mövzulu ssenarilər senzurdan keçə bilməzdi. Sovet dövründə filmlərin senzurdan keçməsi, rejimin ideoloji nəzarəti altında olan vacib prosedur idi. Təbiidir ki, bu prosedur filmlərin yayılma prosesinə ciddi şəkildə təsir edə bilirdi. Qeyd edək ki, Sovetlər dönəmində Azərbaycanda çəkilməmiş filmlər senzurdan prosesində ideologiyadan kənara çıxmış filmlərin səhnələri [milli kimliyimizi, tariximizi, şəxsiyyətlərimizi təmsil edən kadrlar və səhnələr] montaj zamanı olan redaktədə ya çıxarılır ya da məqsədəuyğun formada dəyişdirilirdi. Bundan sonra filmin taleyi həll olunurdu. Yəni senzurdan keçən filmlər, çox vaxt birinci kateqoriyaya layiq görülür və onun İttifaq miqyasında yayımına icazə verilirdi. Əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş ssenaridən kənara çıxılan filmlər isə ikinci kateqoriyalı filmlər sayılırdı. Belə filmlərin isə yalnız istehsal edilən ölkədə nümayişinə icazə verilirdi.

Onu da deyək ki, 37-ci ilin repressiyaları da Azərbaycan kinosundan yan keçməmişdir. Buna görə də rejissor və ssenaristlər Sovet hakimiyyətinin qəzəbinə tuş gələ biləcək hər hansı məqamı üstüörtülü göstərməyə çalışırdılar. Üstəlik, sovet ideologiyası kinematografiya mesajını ciddi şəkildə idarə edir və filmlərə ideoloji mesajlar daxil edirdi. Təbliğat ümumi xüsusiyyət idi, çünki filmlər sovet ideologiyasını inkişaf etdirmək və partiyanın ideyalarını təbliğ etmək üçün bir vasitə kimi istifadə olunurdu. Tarixi hadisələr çox vaxt dəyişdirilərək ideoloji prinsiplərin obyektiv vasitəsilə təsvir edilirdi, filmlərin ssenariləri sovet gündəminə uyğunlaşdırılırdı. Kinoşünas Aydın Kazımzadə Sovet dövrünün kino mənzərəsinə obyektiv qiymət verərək yazır: "Sovet ideologiyasının tələbi ilə o illərdə təbliğat və təşviqat filmlərinin istehsalı ön plana çəkilməmişdi. Kinoya biliklərin yayılmasının və əməyin səmərəliliyinin artırılması vasitəsi kimi baxılırdı və əhəmiyyət verilirdi. Təşviqat filmləri isə partiya və dövlətin ən mühüm siyasi, hərbi, din əleyhinə məsələlərinin xalq arasında izah olunması məqsədi daşıyırdı" [1, s.63]. Sonradan çəkilişlərinə yenidən başlanılan "Fətəli xan" filminə rejissor Y.Dziqan "Komitənin tələb etdiyi "Fətəli xanın Rusiyanın yardımına arxalanması, Rusiyanın himayəsinə sığınması" xəttini nə qədər qabartmağa çalışsa da, ssenarinin ümumi ruhu və ayrı-ayrı epizodların məzmunu məhz Fətəli xanın xarakterinin açılmasına, onun Azərbaycan xanlıqlarını birləşdirmək uğrunda başladığı mübarizə motivlərinin üzə çıxmasına, bacarıqlı hərbi və dövlət xadimi kimi, ölkəni idarə etmək məsələlərində göstərdiyi məharətin ekranda əks edilməsinə həsr olunmuşdu" [4, s.188]. Aydın Dadaşov qeyd edir ki, sovet dövründə təbliğatna icazə verilib dərsləklərə salınan tarixi şəxsiyyətlərdən Babək İslama, Şah İsmayıl isə türklüyə qarşı vuruşmaları ilə təbliğat mexanizmini qane edirdi [3, s.95]. "Gəncəbasarlı qisasçı" filminin mövzusu da təhriflərə məruz qalmışdı. Aydın Dadaşov "Azərbaycan kinosu: mövzu, struktur, üslub, janr" adlı monoqrafiyasında həmin təh-

rifləri göstərmiş və Sovet hakimiyyətinin Qatır Məmmədin fəaliyyətinə siyasi don geyindirməsini xüsusi qeyd etmişdir. Kinoşünas “Gəncəbasarlı qisasçı” filmini “sovet təbliğat mexanizminin növbəti uydurması” adlandırır, Qatır Məmmədin isə daşdığı ləqəbə görə xalqın sevgisini yox, nifrətini qazanmış obraz olduğunu vurğulayır: “Həmin dövrdə bolşeviklərin siyasi məqsədlə istifadə etdikləri, sonradan xalq qəhrəmanına çevrilərək haqqında 1945-ci ildə Zeynal Xəlilin pyes yazdığı bu savadsız kəndli–Qatır Məmmədin ictimai şüurundan isə söhbət gedə bilməzdi. Çünki 24 fevral 1919-cu ildə Qatır Məmmədin Qarabağ ətrafında meydan suladığı ərəfədə Andronikin dəstələri Şuşa yaxınlığında müsəlman əhalisinə qarşı kütləvi qırğınlar törətdirdilər” [3, s.130-131]. Deməli, digər incəsənət sahələri kimi, ümumilikdə kinonun və konkret olaraq hər bir filmin mövzusu partiya və hökumətin maraqları ilə üst-üstə düşməli idi. Filmlərdə tarixin təhrif edilməsi tamaşaçı qismində olan nəsilərin kollektiv yaddaşını və anlayışını formalaşdırmaq potensialına malik idi, onların hadisələri qavramasına silinməz təsir bağışlayırdı. Filmlər mənfi etnik münaqişələri yatırmaqla, harmonik cəmiyyət haqqında yanlış fikir formalaşdırır, millətlərarası münasibətlərin mürəkkəbliklərini və müxtəlif icmaların üzləşdiyi mübarizələri örtbasdır edirdi. Tarixi hadisələrlə bağlı dəqiq məlumatın olmaması və ideoloji mesajların yer alması bu təhrif olunmuş fikri daha da gücləndirirdi.

Nəticə olaraq onu deyə bilərik ki, sovet ideologiyası Azərbaycanda kino sənayesinə mühüm təsir göstərmiş, əvvəlcədən müəyyən edilmiş materiala sadıq qalmaq, yarana biləcək etnik münaqişələrin qarşısını almaq üçün ssenariyə ideoloji mesajlar daxil etməklə tarixi reallıqları təhrif etmişdir. Lakin Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra rejissorlar sovet ideologiyasından qoparaq, tamaşaçıya həqiqəti əks etdirən düzgün tarixi məlumatların çatdırılmasına diqqət yetirdilər. Hazırda Azərbaycan kinosunun tutduğu yeni istiqamət tarixi hadisələrin orijinal formada təqdim edilməsini hədəfləyir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan kinosu. Ensiklopedik lüğət [Mətn]: iki cildə / [A.Kazımzadə; baş red. C.Quliyev; red. L.Vəzirzadə, Ş.Əmirli, R.Bədəlov [və b.]]; Azərb. Resp. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, [Azərbaycan Dövlət Film Fondu] 2017, 284 s.
2. Dadaşov, A. Kinoşünaslıq: dərslik / Aydın Dadaşov; elmi red. R.Bədəlov; rəy.: N.Mehdi, A.Salayev. – Bakı: Elm və təhsil, 2009. – 539 s.
3. Dadaşov, Aydın. Azərbaycan kinosu: mövzu, struktur, üslub, janr [monoqrafiya] / Aydın Dadaşov; Bakı 2015. – 707 s.
4. Əbdülrəhmanlı, N. Azərbaycan kino sənəti tarixi. 4 cildə. C.2. Bölmə 3. Azərbaycan kinosunun formalaşması və milli xarakter axtarışları [1936-1960-cı illər] / layihə. rəhb. R.İbrahimbəyov; red. Z.İsmayılova; Azərbaycan Kinematografçılar İttifaqı. – Bakı: Qanun, 2020. – 592 s.
5. Başibəlalı "Qaçaq Nəbi" filmi: [filmin çəkilişləri haqqında kinorejissor Əbdül Mahmudovun fikirləri] //Azadlıq. – 2014.- 14 iyul.- S.13.

Ислам Надир оглу Асадов

ВЛИЯНИЕ СОВЕТСКОЙ ИДЕОЛОГИИ НА АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ФИЛЬМЫ

Резюме:. Советская идеология оказала большое влияние на киноиндустрию Азербайджана, особенно в сфере кинематографии страны в советское время. Выпускаемые в то время фильмы основывались на принципах советской идеологии, что приводило к пренебрежению точными историческими сведениями.

Целью статьи является исследование влияния советской идеологии на наши исторические фильмы и выявление искажения исторических реалий.

Ключевые слова: Азербайджан, фильм, история, идеология, советский

Islam Nadir oghlu Asadov

INFLUENCE OF THE SOVIET IDEOLOGY ON AZERBAIJANI HISTORICAL FILMS

Summary: Soviet ideology had a great influence on the film industry in Azerbaijan, especially in the field of cinematography of the country during the Soviet era. The films produced at that time were based on the principles of Soviet ideology, which led to the neglect of accurate historical information.

The article aims to investigate the influence of Soviet ideology on our historical films and reveal the distortion of historical realities.

Keywords: Azerbaijan, film, history, ideology, Soviet

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 14.03.2023